

Βιβλιομετρική Χαρτογράφηση της Εκπαίδευσης Δεύτερης Ευκαιρίας (2015–2025)

Bibliometric Mapping of Second Chance Education (2015–2025)

Καρακίτσιου Γεωργία^α & Τσιακίρη Άννα^β

^α Διδάκτορας Ιατρικής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ελλάδα, gkarakitsiou@yahoo.gr

^β Τμήμα Νευρολογίας, Ιατρική Σχολή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ελλάδα, atsiakir@med.duth.gr

Karakitsiou Georgia^a & Tsiakiri Anna^b

^a Doctor of Medicine, Democritus University of Thrace, Greece, gkarakitsiou@yahoo.gr

^b Department of Neurology, Medical School, Democritus University of Thrace, Greece, atsiakir@med.duth.gr

Περίληψη

Η εκπαίδευση ενηλίκων και ειδικότερα η εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας αποτελούν κρίσιμους πυλώνες της διά βίου μάθησης, οι οποίοι συνδέονται με την κοινωνική ενδυνάμωση, την άρση εκπαιδευτικών ανισοτήτων και τη βελτίωση των επαγγελματικών προοπτικών. Παρά τη διαρκώς αυξανόμενη διεθνή ερευνητική δραστηριότητα στα πεδία αυτά, δεν υπάρχει συστηματική χαρτογράφηση της βιβλιογραφικής παραγωγής της τελευταίας δεκαετίας. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των κυρίαρχων θεματικών τάσεων, των δομικών χαρακτηριστικών και της δυναμικής του ερευνητικού πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων, της εκπαίδευσης δεύτερης ευκαιρίας και της διά βίου μάθησης για την περίοδο 2015–2025 μέσω βιβλιομετρικής ανάλυσης. Το υλικό της μελέτης αποτελείται από 223 άρθρα που ανακτήθηκαν από τη βάση Scopus με συγκεκριμένα κριτήρια αναζήτησης. Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε μέσω βιβλιομετρικών τεχνικών απόδοσης και χαρτογράφησης της επιστήμης, αξιοποιώντας το λογισμικό VOSviewer. Εφαρμόστηκαν αναλύσεις συνεμφάνισης συγγραφέων και λέξεων-κλειδιών, βιβλιογραφικής σύζευξης και συν-αναφορών, με στόχο την ανάδειξη της θεματικής δομής και των ερευνητικών συστάδων. Τα αποτελέσματα δείχνουν σημαντική αύξηση της ερευνητικής παραγωγής την τελευταία δεκαετία και εντοπίζουν δύο κυρίαρχους θεματικούς άξονες: (α) τη μαθησιακή εμπειρία και την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των ενηλίκων εκπαιδευομένων και (β) τις κοινωνικές, θεσμικές και πολιτικές διαστάσεις της εκπαίδευσης, με έμφαση στη δεξιότητα, την απασχολησιμότητα και την κοινωνική ένταξη. Επιπλέον, η ανάλυση αναδεικνύει τις χώρες, τους οργανισμούς και τους συγγραφείς με τη μεγαλύτερη επιστημονική επιρροή. Η μελέτη συμβάλλει στην κατανόηση της εξέλιξης και της δομής του πεδίου, προσφέροντας ένα χρήσιμο πλαίσιο για μελλοντικές ερευνητικές και πολιτικές παρεμβάσεις.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαίδευση ενηλίκων με χαμηλά τυπικά προσόντα, Διά Βίου Μάθηση, Βιβλιομετρική Ανάλυση, Κοινωνική Ένταξη

Abstract

Adult education, and particularly second chance education, constitute critical pillars of lifelong learning, closely linked to social empowerment, the reduction of educational inequalities, and

the improvement of employment prospects. Despite the steadily increasing international research activity in these fields, there is a lack of systematic mapping of the bibliographic output of the last decade. The aim of the present study is to explore the dominant thematic trends, structural characteristics, and dynamics of the research field of adult education, second chance education, and lifelong learning for the period 2015–2025 through bibliometric analysis. The study material consists of 223 articles retrieved from the Scopus database using specific search criteria. The analysis was conducted using bibliometric performance and science mapping techniques, employing the VOSviewer software. Analyses of co-authorship and keyword co-occurrence, bibliographic coupling, and co-citation were applied in order to identify the thematic structure and research clusters of the field. The results indicate a significant increase in research output over the last decade and identify two dominant thematic axes: (a) the learning experience and psychosocial development of adult learners, and (b) the social, institutional, and policy dimensions of education, with an emphasis on skills, employability, and social inclusion. In addition, the analysis highlights the countries, organizations, and authors with the greatest scientific impact. The study contributes to understanding the evolution and structure of the field, offering a useful framework for future research and policy interventions.

Keywords: Adult education for low-qualified adults, Lifelong Learning, Bibliometric Analysis, Social Inclusion

1. Εισαγωγή

Η εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας αποτελεί έναν βασικό πυλώνα της διά βίου μάθησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς δημιουργήθηκε για να αντιμετωπίσει τον αναλφαριθμητισμό, τη σχολική διαρροή και τον κοινωνικό αποκλεισμό ενηλίκων (Ιλιόπουλου, 2019). Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας στην Ελλάδα επιβεβαιώνουν αυτόν τον ρόλο, καθώς οι εκπαιδευόμενοι αναγνωρίζουν τη σημασία της διά βίου μάθησης και τη συμβολή της στη βελτίωση της ζωής τους, παρά τα εμπόδια συμμετοχής που συχνά αντιμετωπίζουν (Digaletou & Moustakas, 2019). Παράλληλα, η αποτελεσματικότητα των ΣΔΕ συνδέεται με παιδαγωγικές πρακτικές προσαρμοσμένες στις ανάγκες των ενηλίκων, οι οποίες ενισχύουν τη συμμετοχή και τη μετασχηματιστική μάθηση (Κόκκος, 2011· Koutlas & Papakitsos, 2025).

Η πολυπλοκότητα του πεδίου αποτυπώνεται σε έρευνες που εξετάζουν το θεσμικό πλαίσιο, τη λειτουργία και την κουλτούρα των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας και τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμικές αλλαγές επηρεάζουν την αποτελεσματικότητά τους (Βεργίδου κ.ά, 2018). Τονίζεται ότι παράγοντες όπως το αναλυτικό πρόγραμμα, η οργανωτική υποστήριξη και οι δυνατότητες κοινωνικής ενσωμάτωσης διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ποιότητα των προγραμμάτων δεύτερης ευκαιρίας. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν τη σημασία ενός προσεγμένου εκπαιδευτικού σχεδιασμού και ενός υποστηρικτικού μαθησιακού περιβάλλοντος, το οποίο επιτρέπει στους ενήλικες να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση και να επαναδιαμορφώσουν τη σχέση τους με τη μάθηση (Bitsakos, 2021).

Παράλληλα, η διεθνής συζήτηση εστιάζει στο κατά πόσο οι δομές δεύτερης ευκαιρίας επιτυγχάνουν τον αρχικό κοινωνικό τους σκοπό. Η μελέτη των Blank and Bar-Haim (2025) αναδεικνύει ότι οι μηχανισμοί αυτοί δεν αξιοποιούνται πάντα από τα άτομα που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη. Αντίθετα, ορισμένες φορές προσελκύουν άτομα που ήδη διαθέτουν κοινωνικά προνόμια, γεγονός που θέτει ζητήματα σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής και στόχευσης τέτοιων προγραμμάτων. Η προβληματική αυτή αναδεικνύει ότι η δεύτερη ευκαιρία δεν αποτελεί αυτόματα εγγύηση κοινωνικής δικαιοσύνης· προϋποθέτει κατάλληλο σχεδιασμό, δομική υποστήριξη και συνεχή αξιολόγηση.

Σε πιο ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις, ερευνητικά έργα αναδεικνύουν τη δεύτερη ευκαιρία ως χώρο μετασχηματισμού. Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι συχνά αντιμετωπίζουν δυσκολίες που σχετίζονται με την καθημερινότητά τους, τα κοινωνικά τους δίκτυα και τα προσωπικά τους βιώματα, ωστόσο μέσα από τη συμμετοχή τους στα προγράμματα καταφέρνουν να αναπτύξουν αυτοπεποίθηση, να ενισχύσουν τις μαθησιακές τους ταυτότητες και να αναδιαμορφώσουν τις επαγγελματικές ή προσωπικές τους προοπτικές (Gonzalez, 2020; Karakitsiou et al., 2024). Οι εμπειρίες αυτές καταδεικνύουν ότι η δεύτερη ευκαιρία λειτουργεί όχι μόνο ως μηχανισμός εκπαίδευσης, αλλά και ως πεδίο ενδυνάμωσης.

Η συζήτηση γύρω από την ενδυνάμωση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων εμπλουτίζεται και από μελέτες όπως αυτή των Igwe et al. (2020) οι οποίοι εξετάζουν πώς η συμμετοχή σε προγράμματα δεύτερης ευκαιρίας μπορεί να ενισχύσει δεξιότητες και κοινωνική ένταξη γυναικών με περιορισμένες προηγούμενες εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Παράλληλα, η έρευνα των Keita and Lee (2022) επιβεβαιώνει ότι οι ενήλικες που συμμετέχουν σε τέτοια προγράμματα αναφέρουν αισθητές βελτιώσεις στη γνώση, την αυτοπεποίθηση και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, παρά τα σημαντικά εμπόδια που συχνά συναντούν.

Τέλος, άλλες ερευνητικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν ότι η απουσία ολοκληρωμένων και συνεκτικών εκπαιδευτικών πολιτικών μπορεί να περιορίσει σημαντικά την πρόσβαση ενηλίκων σε προγράμματα επανεκπαίδευσης και να εντείνει εκπαιδευτικές και κοινωνικές ανισότητες. Ακόμη, η έλλειψη δομών που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των ενηλίκων εκπαιδευομένων τονίζει ακόμη περισσότερο την αξία των συστηματικών ερευνών που χαρτογραφούν το πεδίο και αναδεικνύουν τα πεδία στα οποία απαιτείται θεσμική ενίσχυση (Lukáč & Lukáčová, 2024).

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη επιδιώκει να αποτυπώσει συστηματικά τη διεθνή επιστημονική παραγωγή γύρω από την εκπαίδευση ενηλίκων, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και τη διά βίου μάθηση κατά την τελευταία δεκαετία. Δεδομένου ότι δεν έχει εντοπιστεί προηγούμενη βιβλιομετρική ανάλυση που να εξετάζει ολοκληρωμένα το συγκεκριμένο πεδίο, η έρευνα φιλοδοξεί να καλύψει αυτό το κενό, χαρτογραφώντας τις κυρίαρχες θεματικές τάσεις, τους βασικούς άξονες ερευνητικού ενδιαφέροντος και τη δομή του επιστημονικού τοπίου. Παράλληλα, διερευνά τις σχέσεις και τις εννοιολογικές διασυνδέσεις μεταξύ των θεμελιωδών εννοιών που συγκροτούν τον χώρο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση ενός συνεκτικού πλαισίου κατανόησης ικανού να υποστηρίξει μελλοντικές ερευνητικές, παιδαγωγικές και πολιτικές παρεμβάσεις.

2. Υλικό και Μέθοδος

Τα έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη ανακτήθηκαν από τη βάση δεδομένων Scopus στις 15 Νοεμβρίου 2025, χρησιμοποιώντας την εξής BOOLEAN έκφραση:

Second Chance Schools AND Adult Education AND Lifelong Learning AND PUBYEAR > 2014 AND PUBYEAR < 2026 AND (LIMIT-TO (DOCTYPE,"ar") AND (LIMIT-TO (LANGUAGE,"English") AND (LIMIT-TO (SUBJAREA,"SOCI") OR LIMIT-TO (UBJAREA,"PSYC").

Η αναζήτηση πραγματοποιήθηκε στον τίτλο των άρθρων, στις περιλήψεις και στις λέξεις-κλειδιά. Η αρχική αναζήτηση εντόπισε 278 έγγραφα και, μετά την εξέταση των τίτλων και των περιλήψεων, αποκλείστηκαν 55 έγγραφα επειδή δεν ήταν συναφή με το θέμα, οπότε στην τελικά βάση δεδομένων παρέμειναν 223 άρθρα. Αποκλείστηκαν επίσης άρθρα όπως επιστολές, περιλήψεις συνεδρίων, κεφάλαια βιβλίων, σημειώσεις και πρωτόκολλα. Επιπλέον, αποκλείστηκαν άρθρα που δεν ήταν γραμμένα στα αγγλικά ή που δεν συμπεριλάμβαναν ανθρώπινους συμμετέχοντες στην έρευνα. Διατηρήθηκαν όλα τα

υπόλοιπα άρθρα, εφόσον το αντικείμενό τους σχετιζόταν άμεσα ή έμμεσα με την εκπαίδευση ενηλίκων, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και την δια βίου μάθηση.

Για την πραγματοποίηση της βιβλιομετρικής ανάλυσης χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές ανάλυσης απόδοσης και χαρτογράφησης της επιστήμης. Η ανάλυση απόδοσης περιλάμβανε τον υπολογισμό του ετήσιου αριθμού δημοσιεύσεων και τον εντοπισμό των πιο συχνά αναφερόμενων συγγραφέων και πηγών. Οι τεχνικές χαρτογράφησης της επιστήμης περιλάμβαναν την ανάλυση συνεμφάνισης συγγραφέων, η οποία διερεύνει συνεργασίες μέσω συνυπογεγραμμένων δημοσιεύσεων με μονάδα ανάλυσης τις χώρες. Η βιβλιογραφική σύζευξη μέτρησε τον βαθμό στον οποίο πολλαπλές πηγές παραπέμπουν στα ίδια έγγραφα, με μονάδα ανάλυσης τις πηγές, αντανακλώντας κοινά ερευνητικά ενδιαφέροντα ή θεματική εγγύτητα. Επιπλέον, η ανάλυση συν-παραπομπών, χρησιμοποιώντας ως μονάδα ανάλυσης τις παρατιθέμενες αναφορές, εξέτασε πόσο συχνά δύο ή περισσότερες πηγές παρατίθενται μαζί σε άλλα έγγραφα, υποδεικνύοντας την εννοιολογική τους συνάφεια ή την επιρροή τους στη σχετική βιβλιογραφία. Πραγματοποιήθηκε ανάλυση παραπομπών με μονάδα ανάλυσης τους συγγραφείς, συνοδευόμενη από απεικόνιση πυκνότητας για την ανάδειξη των πιο επιδραστικών ερευνητικών συνεισφορών. Τέλος, η ανάλυση συν-εμφάνισης διερεύνει τη συχνότητα με την οποία δύο ή περισσότερες λέξεις-κλειδιά εμφανίζονται μαζί στα ίδια έγγραφα, χρησιμοποιώντας ως μονάδα ανάλυσης τις λέξεις-κλειδιά των συγγραφέων, συμβάλλοντας στην ανάδειξη των κύριων θεμάτων και της θεματικής δομής του υπό εξέταση ερευνητικού πεδίου.

Το αρχείο CSV που ανακτήθηκε από το Scopus εισήχθη στο VOSviewer για την πραγματοποίηση της βιβλιομετρικής ανάλυσης. Το VOSviewer, που αναπτύχθηκε από τους Nees Jan van Eck και Ludo Waltman στο Πανεπιστήμιο του Leiden (Van Eck & Waltman, 2010), είναι ένα εργαλείο ειδικά σχεδιασμένο για την κατασκευή και εξερεύνηση χαρτών βάσει δεδομένων δικτύων. Εξετάζει διάφορους τύπους σχέσεων, όπως συνεμφάνιση συγγραφέων, συν-εμφάνιση λέξεων-κλειδίων, παραπομπές, βιβλιογραφική σύζευξη και συγ-παραπομπές (Arruda et al., 2022). Επιπλέον, τα δεδομένα οπτικοποιήθηκαν μέσω γραφήματος που δημιουργήθηκε εντός του προγράμματος Microsoft Word για Mac.

3. Αποτελέσματα

3.1. Βιβλιομετρική ανάλυση

3.1.1. Ανάλυση απόδοσης

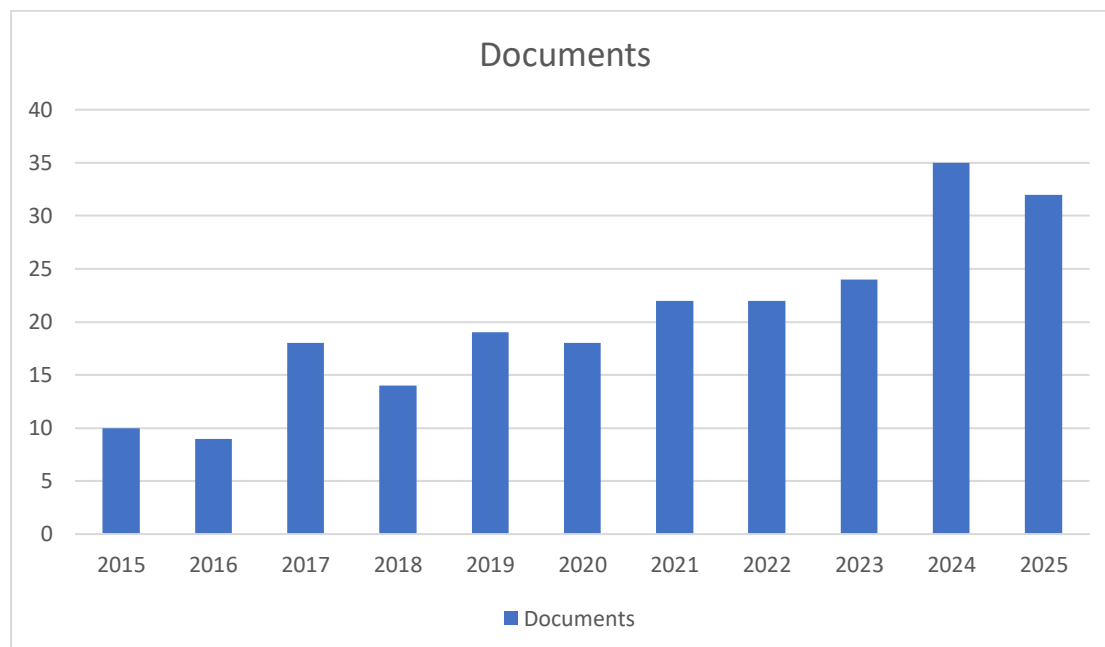
Ο συνολικός αριθμός των δημοσιεύσεων σχετικά με την εκπαίδευση ενηλίκων, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και την δια βίου μάθηση ήταν 223. Το Σχήμα 1 παρουσιάζει τον ετήσιο αριθμό δημοσιεύσεων που σχετίζονται με τη δια βίου μάθηση, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και την εκπαίδευση ενηλίκων για την περίοδο 2015–2025. Από τα δεδομένα προκύπτει μια σαφής ανοδική τάση στη σχετική ερευνητική δραστηριότητα, υποδηλώνοντας την αυξανόμενη σημασία και επιστημονική ενασχόληση με αυτά τα πεδία.

Κατά την αρχική περίοδο (2015–2016), ο αριθμός των δημοσιεύσεων κυμαίνεται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, μεταξύ 8 και 10 άρθρων. Ωστόσο, από το 2017 και έπειτα παρατηρείται μια σταδιακή ενίσχυση της ερευνητικής παραγωγής, με αξιοσημείωτες αυξήσεις σε ορισμένα έτη, όπως το 2017 και το 2019. Η σταθερή αυτή άνοδος αντικατοπτρίζει την αυξανόμενη αναγνώριση της σημασίας της δια βίου μάθησης και της εκπαίδευσης ενηλίκων, ιδιαίτερα σε ένα κοινωνικό και εργασιακό περιβάλλον που μεταβάλλεται με ταχείς ρυθμούς.

Από το 2020 έως το 2023, η παραγωγή δημοσιεύσεων εμφανίζει μια σχετικά σταθερή αλλά ανοδική πορεία, γεγονός που μπορεί να σχετίζεται με την εντατικοποίηση των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και τη διεύρυνση των πολιτικών διά βίου μάθησης. Το 2024 καταγράφεται

η μεγαλύτερη άνοδος, με τον αριθμό των δημοσιεύσεων να φτάνει τις 35, υποδηλώνοντας κορύφωση του ερευνητικού ενδιαφέροντος. Το 2025 παρουσιάζει μια μικρή μείωση, χωρίς όμως να αναιρεί τη συνολική ανοδική τάση της δεκαετίας.

Συνολικά, το διάγραμμα αποτυπώνει μια έντονη και σταθερή αύξηση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τη δια βίου μάθηση, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και την εκπαίδευση ενηλίκων, επιβεβαιώνοντας ότι το πεδίο αποκτά ολοένα και πιο κεντρικό ρόλο στη σύγχρονη εκπαιδευτική πολιτική και έρευνα.

Σχήμα 1. Ετήσια κατανομή των δημοσιεύσεων σχετικά με τη δια βίου μάθηση, την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και την εκπαίδευση ενηλίκων για την περίοδο 2015–2025

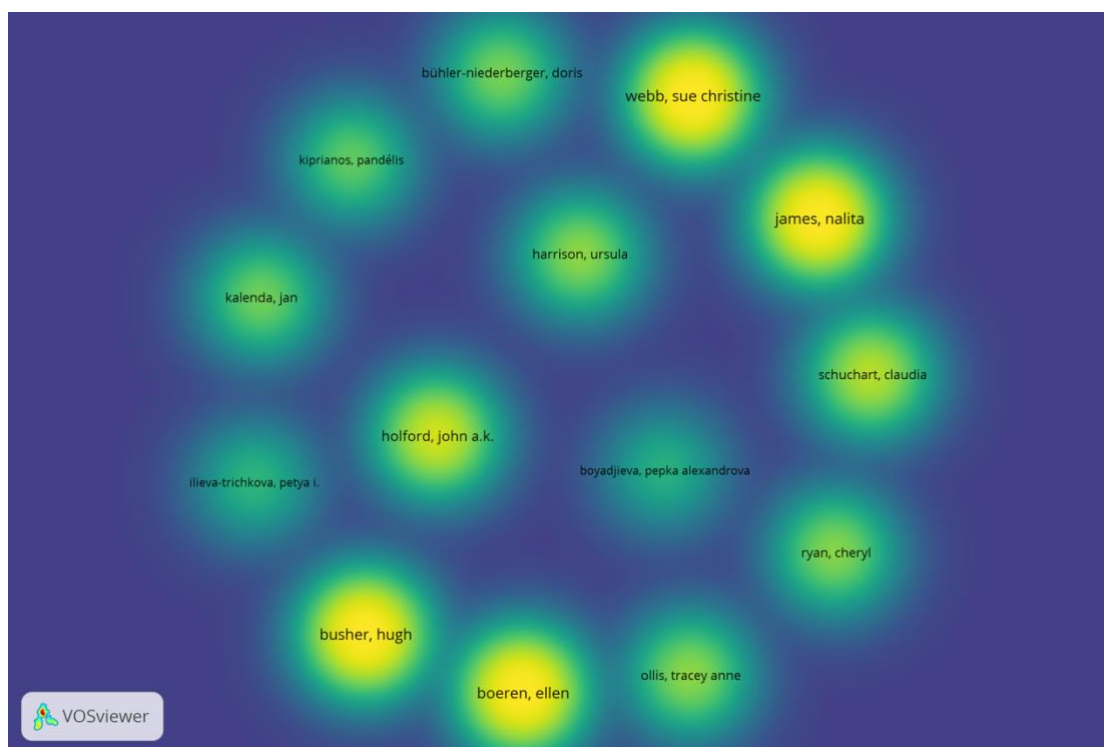
Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους 14 συγγραφείς που έχουν τουλάχιστον τρεις σχετικές δημοσιεύσεις, ταξινομημένους με βάση τον αριθμό των παραπομπών που έχουν λάβει. Στην κορυφή της λίστας βρίσκεται η Webb, Sue Christine, η οποία έχει συγγράψει τρεις δημοσιεύσεις και συγκεντρώνει 60 παραπομπές. Ακολουθούν οι Boeren, Ellen, Busher, Hugh και James, Nalita, οι οποίοι, παρά τις περισσότερες δημοσιεύσεις (4–5 έκαστος), καταγράφουν 58 παραπομπές ο καθένας.

Στη συνέχεια, ο Holford, John A.K. καταγράφει 35 παραπομπές, ενώ η Schuchart, Claudia ακολουθεί με 29 παραπομπές σε πέντε δημοσιεύσεις. Επίσης, οι Harrison, Ursula και Ollis, Tracey Anne παρουσιάζουν από 22 παραπομπές. Η Ryan, Cheryl συγκεντρώνει 21 παραπομπές, ενώ η Bühler-Niederberger, Doris καταγράφει 19. Οι επόμενοι συγγραφείς παρουσιάζουν χαμηλότερες τιμές παραπομπών: ο Kalenda, Jan με 18, ο Kiprianos, Pandélis με 16 και η Ilieva-Trichkova, Petya I. με 10 παραπομπές. Τέλος, η Boyadjieva, Perka Alexandrova καταγράφει 9 παραπομπές, ολοκληρώνοντας τη λίστα των συγγραφέων με τουλάχιστον δύο συναφείς δημοσιεύσεις.

Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται και από την απεικόνιση πυκνότητας (Figure 2) που δημιουργήθηκε με το VOSviewer, η οποία αναδεικνύει την προεξάρχουσα θέση των συγκεκριμένων συγγραφέων εντός του ερευνητικού δικτύου, με τις φωτεινότερες περιοχές να υποδηλώνουν υψηλότερο επίπεδο επιστημονικής επιρροής.

Πίνακας 1. Συγγραφείς με τουλάχιστον δύο σχετικές δημοσιεύσεις και ο αριθμός των παραπομπών τους, ταξινομημένοι κατά φθίνουσα σειρά citations

Author	Documents	Citations
Webb, Sue Christine	3	60
Boeren, Ellen	4	58
Busher, Hugh	5	58
James, Nalita	5	58
Holford, John A.K.	3	35
Schuchart, Claudia	5	29
Harrison, Ursula	4	22
Ollis, Tracey Anne	4	22
Ryan, Cheryl	3	21
Bühler-Niederberger, Doris	4	19
Kalenda, Jan	3	18
Kiprianos, Pandélis	3	16
Ilieva-Trichkova, Petya I.	3	10
Boyadjieva, Pepka Alexandrova	3	9

Σχήμα 2. Απεικόνιση πυκνότητας των συγγραφέων, όπως προέκυψε από το VOSviewer, αναδεικνύοντας την ένταση της ερευνητικής δραστηριότητας και τον βαθμό επιρροής τους στο επιστημονικό δίκτυο

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τους οκτώ οργανισμούς που έχουν δημοσιεύσει τουλάχιστον τρία σχετικά έγγραφα, ταξινομημένους με βάση τον αριθμό των ετεροαναφορών. Πρώτο εμφανίζεται το Department of Behavioural Sciences and Learning, Linköpings Universitet (4 δημοσιεύσεις, 52 ετεροαναφορές), ακολουθούμενο από το University of Patras (4 δημοσιεύσεις, 40 ετεροαναφορές), το οποίο αποτελεί τον ισχυρότερο εκπρόσωπο της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας και παρουσιάζει αξιοσημείωτη διεθνή απήχηση.

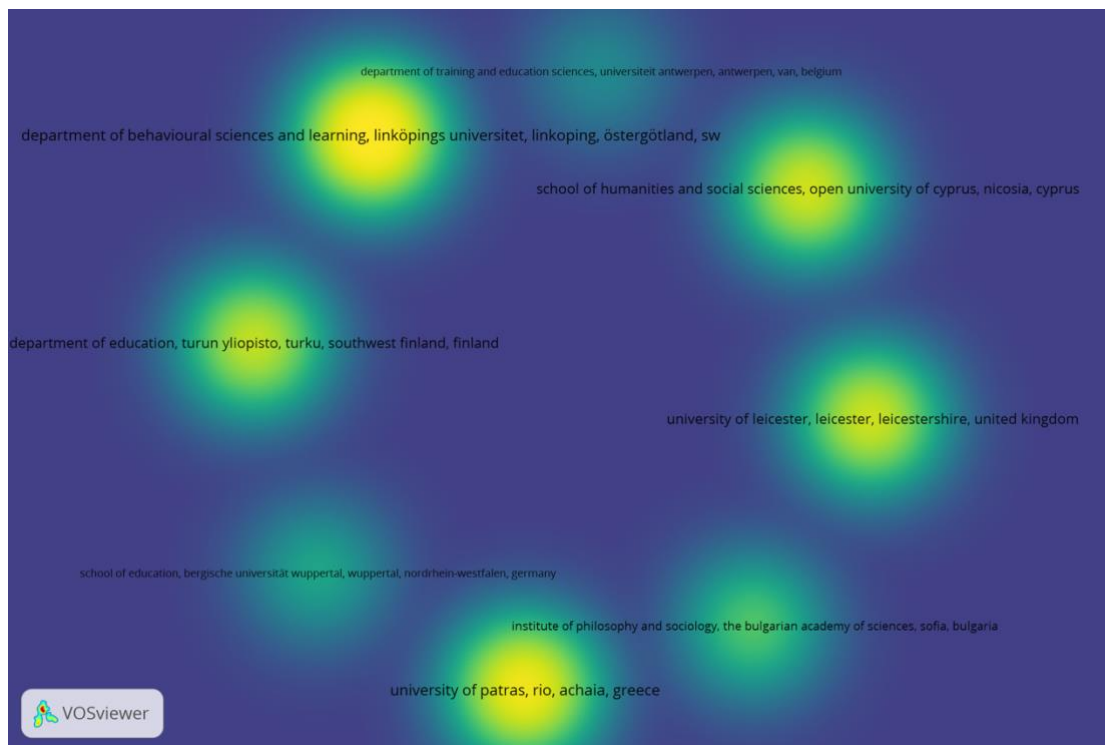
Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η παρουσία της Κύπρου μέσω του School of Humanities and Social Sciences, Open University of Cyprus (3 δημοσιεύσεις, 30 ετεροαναφορές), το οποίο αναδεικνύεται ως ένας από τους πλέον δραστήριους φορείς της περιοχής, με σημαντική συμβολή στο ερευνητικό πεδίο και έντονη αναγνωρισιμότητα. Στο ίδιο επίπεδο καταγράφονται και διεθνείς οργανισμοί όπως το University of Leicester (3 δημοσιεύσεις, 29 ετεροαναφορές) και το Department of Education, Turun Yliopisto (3 δημοσιεύσεις, 27 ετεροαναφορές), οι οποίοι συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της βιβλιογραφίας.

Οι υπόλοιποι οργανισμοί, όπως το Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences (4 δημοσιεύσεις, 12 ετεροαναφορές), το School of Education, Bergische Universität Wuppertal (3 δημοσιεύσεις, 6 ετεροαναφορές) και το Department of Training and Education Sciences, Universiteit Antwerpen (3 δημοσιεύσεις, 3 ετεροαναφορές), εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες ετεροαναφορών αλλά εξακολουθούν να αποτελούν μέρος του συνολικού ερευνητικού δικτύου.

Η κατανομή του ερευνητικού αντίκτυπου αυτών των οργανισμών αποτυπώνεται και στο Σχήμα 3, μέσω της απεικόνισης πυκνότητας που παρήχθη με το VOSviewer, αναδεικνύοντας τα κέντρα υψηλής επιστημονικής επιρροής και υπογραμμίζοντας τόσο τον καθοριστικό ρόλο του Πανεπιστημίου Πατρών όσο και τη δυναμική παρουσία του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου στο διεθνές ερευνητικό τοπίο.

Πίνακας 2: Οι οργανισμοί με τουλάχιστον τρεις δημοσιεύσεις στο υπό εξέταση θεματικό πεδίο, ταξινομημένοι με βάση τον αριθμό των ετεροαναφορών

Organization	Documents	Citations
Department of Behavioural Sciences and Learning, Linköpings Universitet, Linköping, Ostergötland, Sweden	4	52
University of Patras, Rio, Achaia, Greece	4	40
School of Humanities and Social Sciences, Open University of Cyprus, Nicosia, Cyprus	3	30
University of Leicester, Leicester, Leicestershire, United Kingdom	3	29
Department of Education, Turun Yliopisto, Turku, Southwest Finland, Finland	3	27
Institute of Philosophy and Sociology, the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria	4	12
School of Education, Bergische Universität Wuppertal, Wuppertal, Nordrhein-Westfalen, Germany	3	6
Department of Training and Education Sciences, Universiteit Antwerpen, Antwerpen, van, Belgium	3	3

Σχήμα 3. Απεικόνιση πυκνότητας των οργανισμών, όπως προέκυψε από το VOSviewer, αναδεικνύοντας τη συγκέντρωση του ερευνητικού αντίκτυπου και τον βαθμό επιρροής τους στο επιστημονικό δίκτυο

3.1.2. Χαρτογράφηση της επιστήμης

Το Σχήμα 4 παρουσιάζει ένα δίκτυο συνεμφάνισης συγγραφέων σε επίπεδο χωρών, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται όλα τα κράτη που εμφανίζουν τουλάχιστον τρεις δημοσιεύσεις. Το μέγεθος των κόμβων αντανακλά τον όγκο των δημοσιεύσεων, ενώ οι συνδέσεις μεταξύ τους υποδηλώνουν συνεγγραφικές σχέσεις. Για την ερμηνεία του δικτύου αξιοποιήθηκαν επιπλέον τα δεδομένα των αναφορών, προκειμένου να εντοπιστούν οι χώρες με τη μεγαλύτερη επιστημονική απήχηση.

Με βάση τον συνολικό αριθμό αναφορών, το Ηνωμένο Βασίλειο καταλαμβάνει την πρώτη θέση (590 αναφορές), αποτελώντας τον πλέον επιδραστικό κόμβο του δικτύου. Ακολουθούν οι Ηνωμένες Πολιτείες (441 αναφορές), η Αυστραλία (299 αναφορές), η Σουηδία (243 αναφορές), η Γερμανία (217 αναφορές), η Ολλανδία (203 αναφορές) και η Ισπανία (166 αναφορές), χώρες που παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλή ερευνητική απήχηση και συνεισφέρουν σημαντικά στη διεθνή παραγωγή γνώσης.

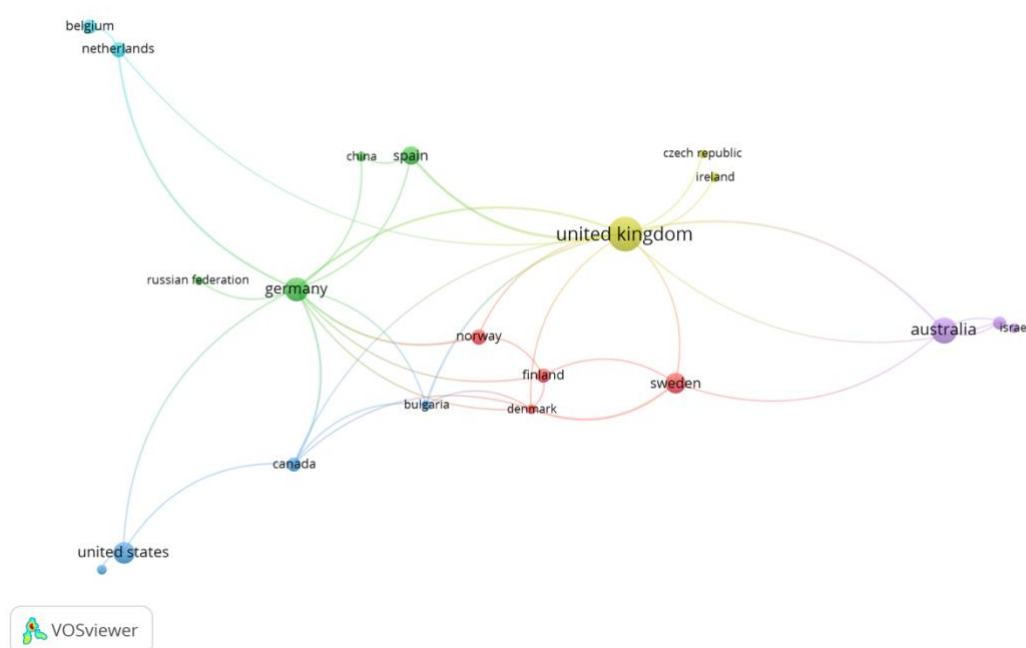
Σε ενδιάμεσο επίπεδο αναφορών εντοπίζονται χώρες όπως η Κίνα (123 αναφορές), η Νορβηγία (86 αναφορές), η Φινλανδία (77 αναφορές), η Ελλάδα (70 αναφορές), η Δανία (56 αναφορές), ο Καναδάς (45 αναφορές) και η Νότια Αφρική (41 αναφορές). Οι χώρες αυτές διαθέτουν αξιοσημείωτη ερευνητική δραστηριότητα και εμφανίζουν σταθερούς συνεγγραφικούς δεσμούς με άλλα κράτη, ενισχύοντας τη διεθνή συνεργασία.

Στην κατηγορία των χωρών με χαμηλότερο αριθμό αναφορών βρίσκονται η Ιρλανδία (34 αναφορές), η Κύπρος (31 αναφορές), η Τουρκία (29 αναφορές), το Ισραήλ (29 αναφορές), η Ρωσική Ομοσπονδία (21 αναφορές), η Τσεχία (18 αναφορές), η Βουλγαρία (12 αναφορές) και

το Βέλγιο (6 αναφορές). Παρότι οι χώρες αυτές εμφανίζουν μικρότερη απήχηση, εξακολουθούν να διαδραματίζουν ρόλο στη συνολική διασύνδεση του δικτύου, συμβάλλοντας στη διεύρυνση των διεθνών συνεργασιών.

Τέλος, η Πορτογαλία, με 2 αναφορές, εμφανίζει τη χαμηλότερη επιστημονική απήχηση στο δείγμα, ωστόσο εξακολουθεί να αποτελεί μέρος του δικτύου, υποδηλώνοντας ότι ακόμη και χώρες με περιορισμένη αναγνωρισιμότητα συμβάλλουν στη διαμόρφωση του ερευνητικού τοπίου.

Συνολικά, η ανάλυση καταδεικνύει ότι η διεθνής ερευνητική δραστηριότητα καθοδηγείται κυρίως από χώρες με υψηλές αναφορές και σημαντική ιστορική παρουσία στην παραγωγή γνώσης, με το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Αυστραλία και τη Σουηδία να αποτελούν τους πιο επιδραστικούς κόμβους του δικτύου.

Σχήμα 4. Δίκτυο συνεμφάνισης συγγραφέων σε επίπεδο χωρών, με ελάχιστο όριο τις τρεις δημοσιεύσεις ανά χώρα

Το Σχήμα 5 παρουσιάζει την ανάλυση bibliographic coupling χρησιμοποιώντας ως μονάδα ανάλυσης τις πηγές δημοσίευσης. Το ελάχιστο όριο για την ένταξη μίας πηγής στο δίκτυο ήταν η ύπαρξη τουλάχιστον δύο εγγράφων, ενώ συμπεριλήφθηκαν αποκλειστικά οι πηγές που εμφάνιζαν μεταξύ τους βιβλιογραφικές συνδέσεις. Η οπτικοποίηση καταδεικνύει μία δομή τριών διακριτών συστάδων, οι οποίες διαμορφώνονται με βάση τη θεματική εγγύτητα και τα κοινά πρότυπα παραπομπών μεταξύ των περιοδικών. Κάθε κόμβος αντιπροσωπεύει μια πηγή, με το μέγεθός του να αντικατοπτρίζει τη σχετική συμβολή της στο σύνολο του δικτύου.

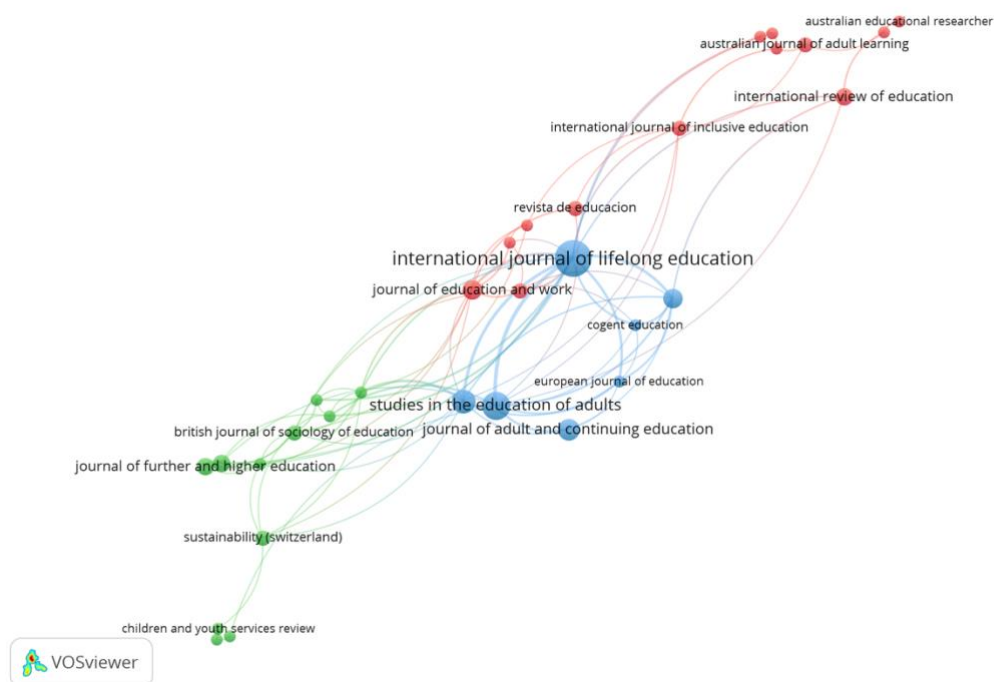
Η μπλε συστάδα αποτελεί τον κεντρικό και πιο πυκνό πυρήνα του δικτύου. Περιλαμβάνει περιοδικά που επικεντρώνονται στη διά βίου μάθηση, την εκπαίδευση ενηλίκων και τις εκπαιδευτικές πολιτικές που σχετίζονται με τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση. Το International Journal of Lifelong Education αναδεικνύεται ως ο μεγαλύτερος και πιο συνδεδεμένος κόμβος, λειτουργώντας ως κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο οργανώνονται πηγές όπως Studies in the Education of Adults, Journal of Adult and Continuing Education, Cogent Education και

European Journal of Education. Η συστάδα αυτή συνιστά ένα ισχυρό θεματικό σύμπλεγμα το οποίο αντανακλά τον κεντρικό χαρακτήρα του πεδίου των σπουδών διά βίου μάθησης.

Η κόκκινη συστάδα περιλαμβάνει περιοδικά που εστιάζουν σε ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής, συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και διεθνών προσεγγίσεων στην εκπαιδευτική έρευνα. Ανάμεσα στα βασικά περιοδικά της ομάδας αυτής συγκαταλέγονται τα International Review of Education, International Journal of Inclusive Education, Journal of Education and Work, Australian Journal of Adult Learning και Australian Educational Researcher. Η συγκεκριμένη συστάδα φαίνεται να εκπροσωπεί ένα σύνολο πηγών με ισχυρό προσανατολισμό σε πολιτικές και συγκριτικές διαστάσεις της εκπαίδευσης, διαμορφώνοντας μία διακριτή αλλά άμεσα συνδεδεμένη υποκοινότητα στο συνολικό δίκτυο.

Η πράσινη συστάδα συγκεντρώνει περιοδικά που συνδέονται θεματικά με την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, την ανώτερη εκπαίδευση, την εκπαιδευτική αξιολόγηση και ζητήματα νεότητας και κοινωνικής πολιτικής. Σε αυτήν περιλαμβάνονται περιοδικά όπως British Journal of Sociology of Education, Journal of Further and Higher Education, Sustainability (Switzerland), Children and Youth Services Review. Η συστάδα αυτή εμφανίζει μεγαλύτερη θεματική διασπορά, ωστόσο συγκλίνει σε πεδία που εξετάζουν εκπαίδευση, κοινωνικά συμφραζόμενα και θεσμικές δομές.

Συνολικά, η κατανομή των πηγών στο δίκτυο αναδεικνύει μια τριμερή διάρθρωση που αντανακλά τρεις βασικές ερευνητικές κατευθύνσεις: (α) τη διά βίου μάθηση και την εκπαίδευση ενηλίκων (μπλε), (β) την εκπαιδευτική πολιτική και την ένταξη (κόκκινη), και (γ) την κοινωνιολογική και θεσμική ανάλυση της εκπαίδευσης (πράσινη). Η μπλε συστάδα διαμορφώνει τον κεντρικό πυρήνα της επιστημονικής αλληλεπίδρασης, ενώ οι κόκκινες και πράσινες συστάδες λειτουργούν ως συμπληρωματικά δίκτυα που επεκτείνουν το ερευνητικό πεδίο μέσω θεματικών διαφοροποιήσεων. Η δομή αυτή υποδηλώνει ένα συνεκτικό αλλά πολυεπίπεδο σύστημα πηγών, στο οποίο η συνδεσιμότητα και η θεματική εγγύτητα διαμορφώνουν σαφείς ερευνητικές κοινότητες.

Σχήμα 5. Bibliographic coupling με τις πηγές ως μονάδα ανάλυσης

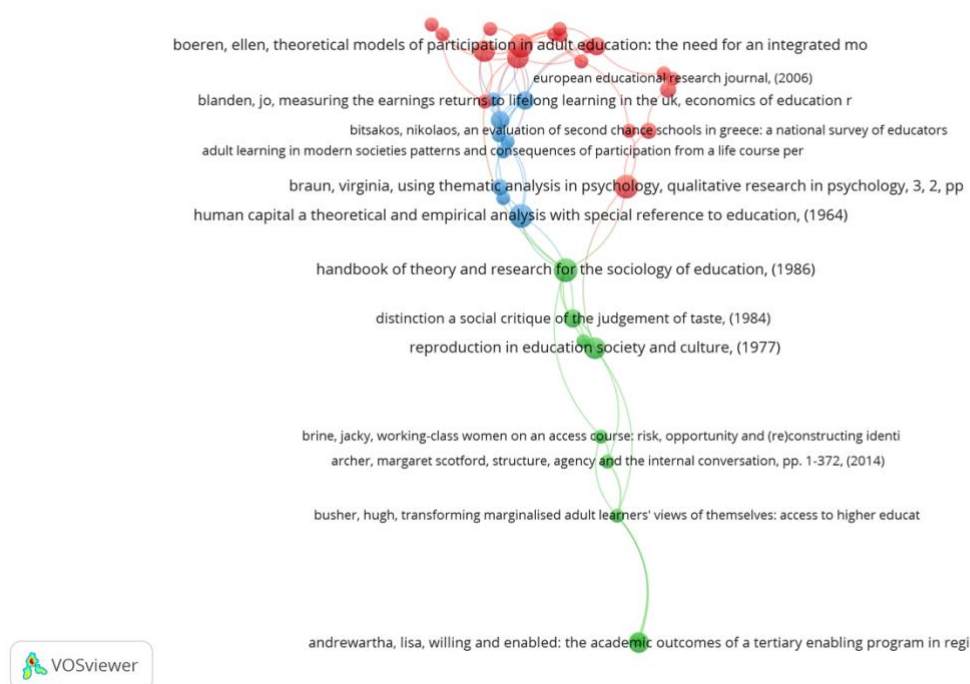
Η ανάλυση συν-αναφορών που παρουσιάζεται στο σχήμα αποτυπώνει το δίκτυο των πηγών που αναφέρονται συχνότερα από κοινού στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων, της εκπαίδευσης δεύτερης ευκαιρίας και της διά βίου μάθησης. Η ανάλυση βασίστηκε στις αναφορές που περιλαμβάνονται στις δημοσιεύσεις του δείγματος, θέτοντας ως ελάχιστο όριο τις τρεις εμφανίσεις, και συμπεριέλαβε μόνο τις πηγές που παρουσιάζουν μεταξύ τους συνδέσεις. Κάθε κόμβος του σχήματος αντιστοιχεί σε μια αναφερόμενη πηγή, με το μέγεθός του να αντανakλά τη συχνότητα αναφοράς της, ενώ οι γραμμές μεταξύ των κόμβων υποδηλώνουν το πόσο συχνά δύο έργα συν-αναφέρονται στο ίδιο επιστημονικό κείμενο.

Από την οπτική αποτύπωση προκύπτουν τρεις συστάδες, οι οποίες συγκροτούνται με βάση τις σχέσεις συνάφειας των αναφερόμενων έργων. Η πρώτη συστάδα, αποτυπωμένη με κόκκινο χρώμα, περιλαμβάνει πηγές που, με βάση τους τίτλους και τη θεματική τους στόχευση, φαίνεται να συνδέονται με ζητήματα συμμετοχής ενηλίκων στη μάθηση, με θεωρητικά και εμπειρικά μοντέλα συμμετοχής, με τις αποδόσεις και τα οφέλη της διά βίου μάθησης, καθώς και με τις πολιτικές διαστάσεις της εκπαίδευσης δεύτερης ευκαιρίας. Τα έργα αυτά, τα οποία συχνά εξετάζουν κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες και θεσμικά πλαίσια, αποτελούν έναν κεντρικό άξονα της διεθνούς βιβλιογραφίας γύρω από τη συμμετοχή και τις ευκαιρίες των ενηλίκων στην εκπαίδευση.

Η δεύτερη συστάδα, που εμφανίζεται με πράσινο χρώμα, συγκεντρώνει θεμελιώδη θεωρητικά έργα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης. Η παρουσία βιβλιογραφίας που αναφέρεται σε θεωρίες κοινωνικής αναπαραγωγής, σε έννοιες όπως το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο και στις εκπαιδευτικές ανισότητες υποδηλώνει ότι αυτή η συστάδα συνδέεται με μακρο-θεωρητικές προσεγγίσεις. Η θεματολογία των έργων αυτών, όπως αποτυπώνεται από τους τίτλους που εμφανίζονται στο γράφημα, αναδεικνύει τον ισχυρό θεωρητικό πυρήνα που υποστηρίζει την ερμηνεία των εκπαιδευτικών διαδρομών ενηλίκων και την κατανόηση των διαρθρωτικών παραγόντων που επηρεάζουν την πρόσβαση και συμμετοχή στη διά βίου μάθηση.

Η τρίτη συστάδα, που εντοπίζεται στην κάτω περιοχή του σχήματος, περιλαμβάνει πηγές που φαίνεται να εστιάζουν στις εκπαιδευτικές εμπειρίες κοινωνικά ευάλωτων ομάδων, στις διαδικασίες διαμόρφωσης ταυτότητας ενηλίκων εκπαιδευομένων και στις διαδρομές πρόσβασης στην εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας και σε προγράμματα τριτοβάθμιας πρόσβασης ενηλίκων. Οι τίτλοι των έργων αυτών παραπέμπουν σε εμπειρικές προσεγγίσεις που εξετάζουν πώς οι ενήλικες αναδιαμορφώνουν τις εκπαιδευτικές και προσωπικές τους προοπτικές μέσα από συμμετοχικές, συχνά μετασχηματιστικές, μαθησιακές διαδικασίες.

Συνολικά, το δίκτυο των συν-αναφορών αναδεικνύει μια πολυεπίπεδη δομή, όπου συνυπάρχουν θεωρητικά έργα με μεγάλη επίδραση, εμπειρικές μελέτες για τη συμμετοχή ενηλίκων στη μάθηση και αναλύσεις που αφορούν τις κοινωνικές, θεσμικές και υποκειμενικές διαστάσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αν και η ερμηνεία των συστάδων βασίζεται κυρίως στην οπτική ομαδοποίηση και στους τίτλους των πηγών, τα πρότυπα που σχηματίζονται αντανakλούν συνεπείς και αναγνωρίσιμες θεματικές κατευθύνσεις στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων, της εκπαίδευσης δεύτερης ευκαιρίας και της διά βίου μάθησης, υποδεικνύοντας τη συνύπαρξη θεωρητικού βάθους, κοινωνιολογικής διάστασης και εμπειρικής ερευνητικής ποικιλομορφίας.

Σχήμα 6. Ανάλυση συν-αναφορών με τις πηγές ως μονάδα ανάλυσης

Η χαρτογράφηση που παρουσιάζεται στο σχήμα προέκυψε από ανάλυση συν-εμφάνισης, χρησιμοποιώντας ως μονάδα ανάλυσης τις λέξεις-κλειδιά των συγγραφέων, ενώ το ελάχιστο όριο εμφάνισης των λέξεων ορίστηκε στη μονάδα 3. Για την απεικόνιση χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι λέξεις-κλειδιά που συνδέονταν μεταξύ τους στο δίκτυο, ώστε να διαμορφωθεί μια καθαρή θεματική ομαδοποίηση. Ο πίνακας που συνοδεύει το σχήμα παρουσιάζει τις λέξεις-κλειδιά που εντάσσονται σε καθεμία από τις δύο συστάδες που προέκυψαν από την ανάλυση. Η διαδικασία ανέδειξε δύο κύρια θεματικά πεδία, τα οποία αντανακλούν διακριτούς αλλά αλληλοσυμπληρούμενους ερευνητικούς τομείς.

Η πρώτη συστάδα, η οποία στο σχήμα αποδίδεται με πράσινο χρώμα, περιλαμβάνει όρους που σχετίζονται με τη μαθησιακή διαδικασία, τις εκπαιδευτικές επιδόσεις και τις ψυχοκοινωνικές ή αναπτυξιακές διαστάσεις της εκπαίδευσης. Ενδεικτικά, στη συστάδα εμφανίζονται όροι που αφορούν τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, ζητήματα γνωστικής και συναισθηματικής ανάπτυξης, αλλά και παράγοντες που επηρεάζουν την εκπαιδευτική πορεία, όπως το φύλο, η ψυχική υγεία, η εκπαιδευτική επίδοση και οι μορφές σχολικής συμμετοχής. Το σύμπλεγμα αυτό αντανακλά μια ερευνητική περιοχή που εστιάζει στη μάθηση ως πολυδιάστατη διαδικασία, ενσωματώνοντας παιδαγωγικές, ψυχολογικές και κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές. Με βάση τα παραπάνω, η συστάδα ονομάστηκε «Μάθηση και Ανάπτυξη στο Πλαίσιο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων».

Η δεύτερη συστάδα, αποτυπωμένη με κόκκινο χρώμα, περιλαμβάνει όρους που συνδέονται με την εκπαίδευση ενηλίκων, τις βασικές και επαγγελματικές δεξιότητες και τη σχέση της εκπαίδευσης με την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη. Στη συστάδα συναντώνται έννοιες που αφορούν τη διά βίου μάθηση, την επαγγελματική κατάρτιση, τις δομές δεύτερης ευκαιρίας, αλλά και τη μετάβαση στην αγορά εργασίας, την απασχολησιμότητα και τα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού. Παράλληλα, εμφανίζονται όροι που σχετίζονται με κοινωνικές ανισότητες, συμμετοχή στην εκπαίδευση και ένταξη πληθυσμιακών ομάδων. Το σύμπλεγμα αυτό αντιστοιχεί σε έναν ερευνητικό άξονα που εξετάζει τον ρόλο της εκπαίδευσης στην αναβάθμιση δεξιοτήτων, την επαγγελματική κινητικότητα και τις

διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης. Για τον λόγο αυτό, η συστάδα ονομάστηκε «Εκπαίδευση Ενηλίκων, Δεξιότητες και Κοινωνική Ένταξη».

Οι δύο συστάδες που αναδείχθηκαν συνθέτουν ένα συνεκτικό θεματικό τοπίο, μέσα από το οποίο διαφαίνεται αφενός η παιδαγωγική και αναπτυξιακή διάσταση της μάθησης και αφετέρου η σημασία της εκπαίδευσης ενηλίκων, της κατάρτισης και των διαδικασιών κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης. Οι θεματικές αυτές ευθυγραμμίζονται με τα ζητήματα που αναλύονται στη συνέχεια της μελέτης, προσφέροντας μια καθαρή εικόνα του τρόπου με τον οποίο η σχετική βιβλιογραφία οργανώνεται γύρω από δύο βασικούς, αλληλοσυμπληρούμενους άξονες.

Πίνακας 3. Οι λέξεις-κλειδιά που συγκροτούν τις δύο συστάδες της ανάλυσης συν-εμφάνισης, με ελάχιστο όριο τρεις εμφανίσεις

CLUSTER 1- Μάθηση και Ανάπτυξη στο Πλαίσιο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων	CLUSTER 2- Εκπαίδευση Ενηλίκων, Δεξιότητες και Κοινωνική Ένταξη
academic performance	adult education
adolescent	adult literacy
adult	agency
adult learning	australia
article	cultural capital
child	dropout
clinical article	education
cognition	employability
controlled study	employment
distance education	further education
education policy	higher education
educational attainment	hong kong
europa	identity
female	immigrants
gender	inclusion
germany	labor market
high school	literacy
human	neoliberalism
human experiment	numeracy
humans	school dropout
inclusive education	school-to-work transitions
inequality	second chance education
learning	skilled labor

4. Συζήτηση

Η συζήτηση των ευρημάτων αναδεικνύει ότι η βιβλιομετρική ανάλυση συν-εμφάνισης λέξεων-κλειδιών διαμορφώνει δύο κεντρικούς θεματικούς άξονες, οι οποίοι αντανακλούν τη συγκρότηση του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων σε μικρο- και μακρο-επίπεδο. Ο πρώτος άξονας αφορά τη μαθησιακή εμπειρία του ενήλικα και περιλαμβάνει έννοιες που σχετίζονται με τα κίνητρα, την αυτοαντίληψη, τη συναισθηματική ενδυνάμωση και τη δυναμική του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Ο δεύτερος άξονας εστιάζει σε θεσμικές και κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους, όπως η επαγγελματική κατάρτιση, η αγορά εργασίας, η κοινωνική ένταξη και οι πολιτικές δεξιότητων. Η συνύπαρξη αυτών των δύο συστάδων δεν υποδηλώνει δύο απομονωμένα ερευνητικά πεδία· αντίθετα, καταδεικνύει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων προσεγγίζεται ταυτόχρονα ως προσωπική διαδικασία μετασχηματισμού και ως εργαλείο κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας. Έτσι, τα βιβλιομετρικά μοτίβα αποκαλύπτουν μια ερευνητική περιοχή στην οποία η υποκειμενική εμπειρία των εκπαιδευομένων και οι δομικές συνθήκες που πλαισιώνουν τη μάθηση αλληλοτροφοδοτούνται, συγκροτώντας ένα ενιαίο αλλά πολυδιάστατο πεδίο ανάλυσης.

Ο πρώτος θεματικός άξονας εστιάζει στη μαθησιακή διαδικασία και την ατομική εξέλιξη των ενηλίκων εκπαιδευομένων, προσεγγίζοντας τη μάθηση ως εμπειρία που συνδέεται στενά με τις βιογραφικές και κοινωνικές τους διαδρομές. Η μελέτη των Busher et al. (2015) δείχνει ότι οι ώριμοι μαθητές αξιολογούν τη μάθηση μέσα από το κοινωνικοοικονομικό τους υπόβαθρο, τις προηγούμενες εκπαιδευτικές τους εμπειρίες και κυρίως τη σχέση τους με τους εκπαιδευτές, οι οποίοι οφείλουν να δημιουργούν κλίμα σεβασμού, σαφήνειας και ενδυνάμωσης. Οι Konopasky and Reybold (2015) υπογραμμίζουν ότι η διαπραγμάτευση πολλαπλών επαγγελματικών ταυτοτήτων από τους εκπαιδευτές ενηλίκων επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο που νοηματοδοτείται η μάθηση και διαμορφώνονται οι σχέσεις στην τάξη. Παράλληλα, η συμμετοχή των ενηλίκων αποδεικνύεται πολυδιάστατη. Οι Tukundane et al. (2015) αναδεικνύουν την ανάγκη ολιστικών παρεμβάσεων για άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση ή ιστορικό σχολικού αποκλεισμού. Επιπρόσθετα, οι Christodoulou et al. (2018) συμπληρώνουν ότι οι μαθητές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας διαμορφώνουν νέα κίνητρα μάθησης που σχετίζονται με άρση στίγματος, προσωπική ανασυγκρότηση και επαγγελματική βελτίωση.

Η αυτοπεποίθηση και η ενίσχυση της αυτοαντίληψης προκύπτουν ως κεντρικά στοιχεία του πρώτου άξονα. Η μελέτη των Tønder and Asprøy (2017) δείχνει ότι η απόκτηση επαγγελματικών προσόντων μέσω ευέλικτων διαδρομών μάθησης λειτουργεί ως μια ουσιαστική «δεύτερη ευκαιρία» που ανανεώνει την εικόνα των ενηλίκων για τις ικανότητές τους. Παράλληλα, οι Kiriianos and Mourgos (2022) επισημαίνουν ότι η επάνοδος στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ενεργοποιεί εσωτερικά κίνητρα και συμβάλλει στη σταδιακή αναδόμηση της σχέσης με τη μάθηση. Συμπληρωματικά, οι Kollas and Halkia (2020) δείχνουν πως η προσαρμογή των αναλυτικών προγραμμάτων στις ανάγκες των ενηλίκων ενισχύει την εμπλοκή τους και υποστηρίζει την προσωπική τους ενδυνάμωση.

Κεντρικό στοιχείο του πρώτου άξονα αποτελεί το υποστηρικτικό μαθησιακό περιβάλλον και η ικανότητά του να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες των ενηλίκων. Η έρευνα των Kontogianni and Tatsis (2019) δείχνει ότι οι ενήλικες μαθητές μπορούν να αναπτύξουν απαιτητικές γνωστικές δεξιότητες όταν συμμετέχουν σε κατάλληλα σχεδιασμένες δραστηριότητες, παρότι δυσκολεύονται σε σύνθετες μορφές σκέψης. Ακόμη, οι Kiriianos and Mourgos (2025) επισημαίνουν ότι η εμπειρία της σχολικής αποτυχίας αφήνει βαθιά σημάδια στη μαθησιακή ταυτότητα, γεγονός που καθιστά απαραίτητη τη δημιουργία ενός πλαισίου ασφάλειας και αποδοχής στα προγράμματα δεύτερης ευκαιρίας. Σε αντίστοιχο πνεύμα, διαπιστώνεται ότι στοχευμένες παρεμβάσεις, όπως τα προγράμματα ενισχυτικής μάθησης, μπορούν να ενισχύσουν σημαντικά τόσο τις γνωστικές όσο και τις κοινωνικοσυναισθηματικές δεξιότητες μαθητών και ενηλίκων, ιδιαίτερα σε μειονεκτικά

περιβάλλοντα (Grigoriou et al., 2024). Επιπλέον, από άλλη έρευνα αναδεικνύεται ότι οι νέοι ενήλικες διαμορφώνουν τα κίνητρα συμμετοχής τους μέσα από τις προσδοκίες αλλαγής στη ζωή τους και μέσα από την ποιότητα της εκπαιδευτικής εμπειρίας που βιώνουν (Papadimitriou, 2024). Τέλος, οι Mbatha and Khohliso (2025) δείχνουν ότι για τα άτομα που έχουν βιώσει αποκλεισμό, η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά μόνο όταν υπερκεράζονται θεσμικά εμπόδια και διαμορφώνονται υποστηρικτικές στάσεις από το εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας εξετάζει την εκπαίδευση ενηλίκων από κοινωνιολογική και θεσμική σκοπιά, με έμφαση στη σχέση της με την κοινωνική ένταξη, την απασχολησιμότητα και τις δημόσιες πολιτικές. Η συστηματική ανασκόπηση των Abad et al. (2025) καταδεικνύει ότι τα προγράμματα δεύτερης ευκαιρίας λειτουργούν ως πολυδιάστατοι μηχανισμοί κοινωνικής επανένταξης, προωθώντας δεξιότητες, αυτογνωσία και πρόσβαση στην αγορά εργασίας για άτομα από ευάλωτα περιβάλλοντα. Παράλληλα, αναδεικνύεται πως τα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων μπορούν να ενισχύσουν ουσιαστικά τις κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητες των συμμετεχόντων, αν και η αποτελεσματικότητά τους εξαρτάται από τη θεσμική υποστήριξη, τον σχεδιασμό και τους διαθέσιμους πόρους (Ambaw et al., 2025).

Από κοινωνική άποψη, η εκπαίδευση ενηλίκων συμβάλλει σημαντικά στη μείωση αποκλεισμών. Ο Bäckman (2017) δείχνει ότι η επιστροφή στην εκπαίδευση μετά από μαθητική διαρροή μειώνει τον κίνδυνο μελλοντικής παραβατικότητας, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο της μάθησης ως μοχλού κοινωνικής σταθερότητας. Σε παρόμοιο πλαίσιο, τεκμηριώνεται ότι η δεύτερη ευκαιρία ενδυναμώνει ευάλωτους ενήλικες μέσα από την αναδόμηση των εμπειριών τους, την ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου και την ανάπτυξη δεξιοτήτων γραμματισμού (Papaioannou & Gravani, 2018). Οι Ramsdal and Wynn (2021) προσθέτουν ότι η επανένταξη στην εκπαίδευση οδηγεί βαθμιαία σε ενίσχυση της εσωτερικής κινητοποίησης και αναπλαισίωση των επαγγελματικών στόχων.

Η διά βίου μάθηση συνδέεται επίσης με δομικούς παράγοντες κοινωνικής ένταξης. Σε έρευνα επισημαίνεται ότι ο ψηφιακός αποκλεισμός συνιστά ζήτημα κοινωνικών δικαιωμάτων, με άμεσες επιπτώσεις στην πρόσβαση σε εκπαίδευση και εργασία (Sanders & Scanlon, 2021). Ακόμη, φαίνεται ότι η συμμετοχή ενηλίκων μεταναστών στην εκπαίδευση εξαρτάται από θεσμικές ευκαιρίες, νομικούς περιορισμούς και τις διαδρομές ζωής πριν και μετά τη μετανάστευση (Söhn, 2016). Τέλος, καταγράφεται ότι η ανάγκη για δεύτερη ευκαιρία διαμορφώνεται τόσο από προσωπικά κίνητρα όσο και από κοινωνικές συνθήκες, αναδεικνύοντας τον ρόλο της εκπαίδευσης ως μέσου αποκατάστασης και κοινωνικής επανένταξης (Taka, 2023).

Ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μελέτης είναι η αξιοποίηση πολλαπλών βιβλιομετρικών εργαλείων και τεχνικών, τα οποία επιτρέπουν την αποτύπωση θεματικών προτύπων που δύσκολα αναδεικνύονται μέσω συμβατικών ανασκοπήσεων. Η χρήση της ανάλυσης συν-εμφάνισης λέξεων-κλειδιών παρέχει πρόσβαση στη λογική με την οποία η διεθνής βιβλιογραφία οργανώνει τις έννοιες και τις προτεραιότητές της, ενώ η χαρτογράφηση που έγινε επέτρεψε την αναγνώριση των κυρίαρχων ερευνητικών κατευθύνσεων στο πεδίο της εκπαίδευσης δεύτερης ευκαιρίας. Ωστόσο, δεν λείπουν οι περιορισμοί. Η χρήση μίας μόνο βάσης δεδομένων (Scopus), καθώς και η αποκλειστική εστίαση στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, ενδέχεται να έχουν περιορίσει την αντιπροσωπευτικότητα των ευρημάτων. Παρά το γεγονός ότι η ονομασία και η ερμηνεία των συστάδων ενέχει αναπόφευκτα έναν βαθμό υποκειμενικότητας, καθώς βασίζεται στη θεωρητική κρίση και στις ερμηνευτικές επιλογές των ερευνητών, η μεθοδολογική προσέγγιση εξακολουθεί να αποτελεί αξιόπιστο εργαλείο για την ανάδειξη μακροσκοπικών θεματικών τάσεων.

5. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα της βιβλιομετρικής ανάλυσης δείχνουν ότι η έρευνα για την εκπαίδευση δεύτερης ευκαιρίας συγκροτείται γύρω από δύο συμπληρωματικούς θεματικούς άξονες: την ατομική μαθησιακή εμπειρία και τις κοινωνικές και θεσμικές διαστάσεις της εκπαίδευσης. Η συνεξέταση αυτών των δύο οπτικών αναδεικνύει τη βαθιά πολυπλοκότητα του πεδίου, όπου η προσωπική ανάπτυξη του ενήλικα εκπαιδευομένου συνδέεται άμεσα με τις πολιτικές δεξιοτήτων, τις ευκαιρίες επαγγελματικής εξέλιξης και τους μηχανισμούς κοινωνικής ένταξης. Η χαρτογράφηση των συστάδων καθιστά σαφές ότι η εκπαίδευση ενηλίκων δεν μπορεί να νοηθεί μονοδιάστατα: αποτελεί ταυτόχρονα χώρο μετασχηματισμού και εργαλείο άρσης ανισοτήτων. Η μελέτη, επομένως, συμβάλλει στην κατανόηση των κυρίαρχων ερευνητικών κατευθύνσεων της τελευταίας δεκαετίας και προσφέρει ένα συνεκτικό πλαίσιο αναφοράς για μελλοντικές έρευνες που επιδιώκουν να γεφυρώσουν τις μικρο-εμπειρίες της μάθησης με τις μακρο-κοινωνικές δομές που τη διαμορφώνουν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abad, M. F., Trujillo, C. C., & Gil, L. P. (2025). Second Chance Schools: a scoping review [Article]. *Revista de Educacion*, 1(409), 103-124. <https://doi.org/10.4438/1988-592X-RE-2025-409-689>
- Ambaw, B. T., Kaziro, M. K., & Sisay, A. B. (2025). Benefits, implementation status and challenges of integrated functional adult education program in Gamo Zone, Ethiopia [Article]. *Social Sciences and Humanities Open*, 11, Article 101337. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101337>
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr, D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 110(3), 392. <https://doi.org/10.5195/jmla.2022.1434>
- Bäckman, O. (2017). High School Dropout, Resource Attainment, and Criminal Convictions [Article]. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 54(5), 715-749. <https://doi.org/10.1177/0022427817697441>
- Bitsakos, N. (2021). An evaluation of Second Chance Schools in Greece: A national survey of educators' perceptions [Article]. *Journal of Pedagogical Research*, 5(2), 61-71. <https://doi.org/10.33902/JPR.2021269316>
- Blank, C., & Bar-Haim, E. (2025). When a door closes, who can access the window? Second chance alternatives for higher education as an institutionalized 'compensatory advantage' mechanism [Article]. *European Sociological Review*, 41(5), 689-705. <https://doi.org/10.1093/esr/jcaf025>
- Busher, H., James, N., & Piela, A. (2015). On reflection: mature students' views of teaching and learning on Access to Higher Education Courses [Article]. *International Studies in Sociology of Education*, 25(4), 296-313. <https://doi.org/10.1080/09620214.2015.1083405>
- Christodoulou, M., Kiprianos, P., & Papachristopoulou, E. (2018). Becoming a Lifelong Learner through Life Disruptions: Exploring Motivational Pathways in Second Chance Schools' Students [Article]. *Sociological Research Online*, 23(3), 606-621. <https://doi.org/10.1177/1360780418770460>

- Digaletou, D., & Moustakas, L. (2019). Adult learners' views regarding lifelong learning and the participatory educational techniques use: the case of second chance schools in Greece. *International journal of development research*, 9(03), 26781-26785.
- Gonzalez, L. P. (2020). Second-chance education: Redefining youth development in grenada [Article]. *Postcolonial Directions in Education*, 9(2), 226-271. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85169070011&partnerID=40&md5=39798a374814eaf5985b2e954e1041d5>
- Grigoriou, M. C., Tescasiu, B., Constantin, C. P., Țurcanu, C., & Tecău, A. S. (2024). Extended Learning through After-School Programs: Supporting Disadvantaged Students and Promoting Social Sustainability [Article]. *Sustainability (Switzerland)*, 16(17), Article 7828. <https://doi.org/10.3390/su16177828>
- Igwe, J. N., Nzeadibe, A. C., & Ugwuanyi, C. S. (2020). Education for inclusion: Numeracy intervention in second chance education of market women in rural Nigeria [Article]. *Etude de la Population Africaine*, 34(1), 5001-5012. <https://doi.org/10.11564/34-1-1458>
- Iliopoulou, V. (2019). Second Chance Schools in the European Union and Greece. *Frontiers in finance & economics*, 16(1).
- Karakitsiou, G., Arvaniti, A., Plakias, S., Tsiakiri, A., Pamboris, G. M., Samakouri, M., & Kedraka, K. (2024). From exclusion to inclusion: unveiling the macro and micro dynamics of second chance education [Article]. *Studies in the Education of Adults*. <https://doi.org/10.1080/02660830.2024.2386728>
- Keita, O., & Lee, Y. H. (2022). Transforming adult learners: The experiences of participating in second chance education program in the Gambia [Article]. *Australian Journal of Adult Learning*, 62(1), 76-96. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85143288687&partnerID=40&md5=f8dfa92857b304a06950dd74fab1b38f>
- Kiprianos, P., & Mpourgos, I. (2022). Back to school: From dropout to Second Chance Schools [Article]. *Journal of Adult and Continuing Education*, 28(1), 27-48. <https://doi.org/10.1177/1477971420979725>
- Kiprianos, P., & Mpourgos, I. (2025). School failure and life trajectories [Article]. *Journal of Adult and Continuing Education*. <https://doi.org/10.1177/14779714251314681>
- Κόκκος, Α. (2011). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής. *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*, 91-120.
- Kollas, S., & Halkia, K. (2020). Scientific literacy in second chance schools: Training science teachers to design context-based curricula [Article]. *Universal Journal of Educational Research*, 8(10), 4877-4890. <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081060>
- Konopasky, A. W., & Reybold, L. E. (2015). Accessing the World: Adult Literacy Educators' Metaphors for Learners and Learning [Article]. *Journal of Transformative Education*, 13(3), 239-258. <https://doi.org/10.1177/1541344615579514>
- Kontogianni, A., & Tatsis, K. (2019). Proportional Reasoning of Adult Students in a Second Chance School: The Subconstructs of Fractions [Article]. *Adults Learning Mathematics International Journal*, 14(2), 23-38. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85147177039&partnerID=40&md5=28dd3a5562603fafb621c8c8a7e58e8e>
- Koutlas, K., & Papakitsos, E. (2025). Adult education in Second Chance Schools: The case of Greece. *International Journal of Educational Research and Development*, 7(1), 1-7.

- Lukáč, M., & Lukáčová, S. (2024). Second Chance in Vocational Education and Training of Adults in Slovakia: Second or Wasted Chance? [Article]. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 11(1), 33-54. <https://doi.org/10.13152/IJRVET.11.1.2>
- Mbatha, S., & Khohliso, X. (2025). Probing Beneath the Iceberg: An Exploration of Factors Attributed to Offenders' School Dropout in South Africa [Article]. *Journal of Culture and Values in Education*, 8(1), 188-207. <https://doi.org/10.46303/jcve.2025.11>
- Papadimitriou, A. E. (2024). Life trajectories and expected changes as factors for young adults' participation in second chance education [Article]. *Studies in the Education of Adults*, 56(2), 209-245. <https://doi.org/10.1080/02660830.2024.2423413>
- Papaioannou, E., & Gravani, M. N. (2018). Empowering vulnerable adults through second-chance education: a case study from Cyprus [Article]. *International Journal of Lifelong Education*, 37(4), 435-450. <https://doi.org/10.1080/02601370.2018.1498140>
- Ramsdal, G. H., & Wynn, R. (2021). How young people who had dropped out of high school experienced their re-enrolment processes [Article]. *International Journal of Educational Research*, 106, Article 101732. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101732>
- Sanders, C. K., & Scanlon, E. (2021). The Digital Divide Is a Human Rights Issue: Advancing Social Inclusion Through Social Work Advocacy [Article]. *Journal of Human Rights and Social Work*, 6(2), 130-143. <https://doi.org/10.1007/s41134-020-00147-9>
- Söhn, J. (2016). Back to School in a New Country? The Educational Participation of Adult Immigrants in a Life-Course Perspective [Article]. *Journal of International Migration and Integration*, 17(1), 193-214. <https://doi.org/10.1007/s12134-014-0401-1>
- Taka, M. (2023). When education in emergencies fails: learners' motivations for a second chance education in post-conflict Rwanda [Article]. *Compare*, 53(2), 217-234. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886908>
- Tønder, A. H., & Aspøy, T. M. (2017). When work comes first: Young adults in vocational education and training in Norway [Article]. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 4(3), 270-288. <https://doi.org/10.13152/IJRVET.4.3.5>
- Tukundane, C., Minnaert, A., Zeelen, J., & Kanyandago, P. (2015). A review of enabling factors in support intervention programmes for early school leavers: What are the implications for Sub-Saharan Africa? [Article]. *Children and Youth Services Review*, 52, 54-62. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.02.011>
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Βεργίδου, Α. Δ., Βεργίδης, Δ. Κ., & Υφαντή, Α. Α. (2018). Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας: εκπαιδευτικές καινοτομίες και σχολική κουλτούρα. Αναπαραγωγή ή προσαρμογή. *Education Sciences*, 2018(2), 169-186.